

YENİ TOPLUM
KURUCULARI
DERNEĐİ

Türkiye'de Düşünce

Prof. Dr. Refik TURAN

2019

Düşünce nüvesi dünyada bir makas değişiminin eşiğindeyken, küreselleşme rüzgarı düşünenin ve yeni fikri münasebetlerin yönünü çiziyorken, ülkemizde toplumsal sorunlarımızın çözümünü imar edebileceğimiz düşünsel bir akımı neden geliştiremiyoruz?

Tarih boyu düşünce, insanın hayatını sürükleyen bir değerdir. Her mecra da örnek verildiği gibi, düşüncesiz bir hayat dümensiz kalmış bir gemiye benzer. Bizim medeniyetimizde de düşünmeye verilen değer ayrı bir öneme sahiptir. Kur'an-I Kerimde de bir çok kez 'düşünmez misiniz?' 'fikretmez misiniz?' 'akletmez misiniz?' mahiyetinde içinde cevabı olan soru niteliğinde ifadeler vardır. Aslında bizler konuşmaktan ziyade düşünmeye değer veren bir kültürün ve medeniyetin mensublarıyız. Yalnız burda bir konuya daha değinmekte fayda var. İngiliz düşünür Thomas Charlyle (özel isimde yanlış yazım olabilir.) diyor ki ; tarihi kahramanlar meydana getirir. Yani öncüler, liderler meydana getirir diyor. Tarihte kahramanları saymazsanız geriye pek fazla şey kalmaz diyor. Bilim olarak tarih, kahramanların tarihidir diyor. 'Kahramanlar' adıyla yayınladığı serine sekiz adet numune kahramanlar iliştiirdi Charlyle. Çok ilginçtir ki -bildiğimiz kadarıyla Thomas Charlyle müslüman değil, en azından dışardan bir gözlemleyici olarak- ilk kahraman olarak Hz. Peygamberi tercih etti ve bu durum da ayrı bir önem taşıyor. Burada şunu ifade etmek istiyorum; tarih içerisinde hiçbir düşünce akımı tesadüfi değildir. Mutlaka ve mutlaka adına devlet dediğimiz çok önemli bir gücün, yine devlet içerisinde çok önemli bir ekonomik kaynağın ucundadır düşünce çıkışları ve fikir akımları. Çok basit bir örnek sunmak isterim. Karl Marx'ın Marksizm akımı diyoruz. Sonradan yapılan bazı araştırmalar sonuçları ortaya çıktı ki, bunu bir takım finansörlerin bazı bilim adamlarını, araştırmacıları ve uzmanları bir araya getirerek, böyle bir düşünce akımını meydana getirecek nüveleri, fikir koridorlarını belli bir metne döktürülmüş. Tabi ki Karl Marx simge bir yazardır lakin bu düşünce akımı, çok daha komplike çok daha geniş bir hazırlığın sonucunda ortaya çıkmıştır. O zaman bunun bir tesadüf olmadığını ifade edebiliriz. Hatta daha derine inersek adına siyaset dediğimiz bir güce ve iradeye ulaşmamız mümkündür. Marksizm akımının tuttuğunu, hatta bir

dönem Rusya'nın yönetim şekli olduğunu, Rusya'dan sonra da pek çok devlette yönetim şekli oldu. İçinde Marksizm olmayan devlet sistemlerinde Marksist fikir akımları da yayıldı ki bunlardan birisi de Türkiye oldu. Ama bunlarda tesadüf değil. Bunların içerisinde de her birinde de devletler, iradeler, güçler vardı. Tabiri caizse arkaya konulan, pompalanan paralar ve akışlar vardı. 1989 sonrası Rusya'da ki Perestrojka ve Glastnost politikasından sonra bazı yayınlar ortaya çıktı. O dönem ki eski Sovyet sisteminden Türkiye'de ki Marksist yazarlara akan paralar, sadece Türkiye'ye de değil Fransa'ya da, İngiltere'ye de, Avrupa'nın diğer ülkelerine de propaganda amaçları için bu konuda harcanan bir kalem vardı.

Dünya tarihinde düşünce akımları dediğimizde çok sayıda düşünce akımı var. Adına Sosyalizm dediğimiz, Komünizm dediğimiz, Feminizm dediğimiz Hümanizm dediğimiz, Kapitalizm dediğimiz pek çok fikir akımları var. Öte yandan Rasyonelizmin pek çok versiyonları var; Almanya'da Nazizm, İtalya'da Faşizm gibi çeşitli uygulamalar olduğunu görüyoruz. Ama bu düşünce akımlarının içinden bazıları parlarken bazıları sönük kaldı. Parlamayan düşünce akımlarının arkasına baktığımızda, daha öncesinde ifade ettiğim güçlü bir irade, güçlü bir kaynak vardı. Ama sadece güce, kaynağa , iradeye dayandırmıyoruz. Bu tür düşünce akımlarında mutlaka ve mutlaka bir arz ve talep dengesi gerekir. Toplumlar talep ettikçe arz verildi, arz ve talep dengelendikçe de iş dengelendi ve düşünce akımları bu şekilde ortaya çıktı. Ama tekrar etmek gerekir ki bu asla ve asla tesadüfi değildi. Belli bir plan ve program çerçevesinde gelişmişti.

19. yüzyılda çıkan düşünce akımları tabi ki o zaman ki Türk Toplumunu da yakından etkiledi. Bu düşünce akımlarının geçmişe dönük birtakım versiyonları var mıydı sorusuna bakarsak geçmişteki akımların bambaşka olduğunu söyleyebiliriz. Ama o zaman ki Osmanlı Devleti – bir bakıma Türkiye diye de ifade ediliyor- Avrupadan gelen düşünce akımlarından da etkilendi. Hatta güçlü bir şekilde etkilendi de diyebiliriz. Belki bu etkilenme durumu doğrudan halk tabanı değildi çünkü, iletişim kaynakları bugün ki kadar etkili ve fazla değildi. Toplumun %85-90'lık dilimi tarım ve hayvancılık sahasındaydı. Bu bakımdan

dan halkın pek fazla etkilenmediğini söyleyebiliriz. Ama ifade etmek gerekir ki düşünce akımlarında da aydınların, fikir insanlarının etkilenmesi önemlidir ve dönemin aydınları da etkilendiler. Klasik anlamda ifade etmek gerekirse, Batıcılık, Sosyalizm, Türkçülük, Turancılık, Osmanlıcılık, İslamcılık gibi akımlar cumhuriyet dönemine de intikal etti. Bugün de bu akımları temsil eden, uzantısı olan bir takım dernekler, gruplar ve topluluklar hala da yollarına devam ediyorlar. Bu durumdan da toplumu soyutlamamak gerekir, ki ayrı da değildir. Bütün siyasi partiler, hatta en liberali görünen partilere dahi baktığınızda düşünce akımlarından etkilendiklerini göreceksiniz. Belki belli başlı akımlardan parça parça alarak devam ettiler. Türkiye bu durumdan azade kalamamıştır, ki kalamaması da gayet normaldir. Zaten kültürlerin ve medeniyetlerin gelişiminde bu şarttır. Bazen bu şart olsa dahi, kültürler ve medeniyetler bu çeşit düşünce akımlarıyla karşı karşıya kaldıklarında hazmedemezlerse bir bakıma yokluğa da duçare olabiliyor ve kimliklerini de kaybedebiliyorlar.

Tarihin birçok evresinde görüleceği üzere, toplumların yeniden inşa edildiği süreçler düşünce akımlarının ve fikri mücadelelerin ortaya çıktığı süreçlerdir. Türkiye'de çağdaş tarihin rotasını değiştirebilecek düşünce akımı, toplumu bu fikri dünyaya ikna etmekle mi yahut inşa etmeyi düşünmekle mi başlamalıdır?

Aslında bu ifadeye tam anlamıyla katılmak mümkün değildir, yani 19. yüzyıl toplumlarını kapsayabilir. En azından bu hususun tartışmaya açık olduğunu düşünüyorum. Çünkü toplumun inşası dediğinizde başka bir şey başlar. Bu düşünce akımlarının içtimaiyete hakim olması, halka inmesi büyük çapta 19. yüzyıldır. Daha öncesinde de bahsettiğim akımlar liberalizm, sosyalizm gibi akımlar daha çok 19. yüzyılda görülmüştür. 19. yüzyıl öncesine baktığımızda büyük bir insanlık tarihi görürüz. İslam Medeniyeti ve Türklerin hayatına baktığımızda, geniş bir tarihi perspektiften örnek verecek olursak, Türklerin hayatında ki en önemli değişiklik, İslamiyet'e giriştir. Tarihin gördüğü, bizim inancımıza göre,

en büyük değişiklik veya dönüşüm ise İslamiyet'in doğuşudur. Bu iki büyük olay ve olguyu görmek lazımdır. Bu çerçevede Türklerin İslamiyet'e girmeden önce de bir inanç sistemleri ve dünyaları vardı. Hatta ve hatta ben şunu da eklemek isterim, kültürden öte bir medeniyetin de sahibiydi Türkler. Buna Bozkır Medeniyeti diyoruz. Tabi ki bozkır kültürü de vardı ama bu durum kültürden de öteydi. Çünkü bir milletler ailesiydi bozkır. Eğer bir kültür de milletler ailesinden söz edersek, O medeniyettir. Yani bir ana kültürel değerler sisteminin başka mili kültürleri de etkilemesinden doğan büyük gelişmişlik manzumesine biz medeniyet diyoruz. Bozkır'da Türkler var, Moğollar var, Siyenpiler var. Bugün prof. dr. Ahmet Taşağıl hoca Juan Juanları ayırdı yani Juan Juanlar var ve Orta Asya Kavimleri bunlar. Bozkır ayrı bir medeniyet sistemiydi ve bu yaklaşık iki bin yıl değişmedi. Türklerin İslamiyet'i kabul edişini merkezi devlet olarak Karahanlı kabul ettiğimiz için ve başında ki hükümdar Satık Buğra Han'ın Müslümanlaşmasını biz bir takvim olarak ele aldığımızda 960 yılı olarak kabul ediyoruz. Bu çok büyük bir olaydır ve basit bir örnek sunmak isterim. Mesela bugün ki Müslüman nüfusu ne kadardır? Bu nüfusun dörtte üçü Türk Müslümanların vesilesiyle gerçekleşmiştir. Bu nüfusun içinde sayısal olarak en çok Müslüman Hindistan'dadır. En az %40 civarında Hintli Müslümanlar Türkler vesilesiyle İslam'ı tanımışlardır. Çin sahasındaki, Endonezya Malezya, Filipinler ve o sahada ki birçok topluluk Türkler vesilesiyle tanımıştır İslam'ı. Arkasından tabi ki Avrupa'da ki Afrika'da ki pek çok toplulukta İslam ile tanışmıştır. Baktığımızda bu durumun insanlığı değiştiren bir sonuç olduğunu söyleyebiliriz. Tabi ki o dönemin tarikatlarını, mekteplerini, cemaatlerini fikir akımı olarak kabul etmek mümkündür. En basit haliyle uzun yıllar Osmanlı Devleti'ni de yakından etkileyen Mevleviler, Nakşiler, Kadiriler birer fikir akımı olarak ortaya çıkıyor. Dünyayı ilgilendiren bir diğer önemli sonuca odaklanırsak, ARNOLD THOİMİ (özel isim anlaşılamadığı için hatalı olabilir) dünyanın gelmiş geçmiş üç büyük imparatorluğundan birisi Osmanlı Devletidir diyor. Osmanlı İmparatorluğu'nu doğuran ata Selçuklu'dur.

Selçuklu da önem bakımından en az Osmanlı İmparatorluğu kadar tarihte mühim bir pozisyona sahiptir. Tabi bu durumda bu büyük değişimin – İslamiyet'e geçiş- sonucudur. 19. Yüzyıla kadar, sosyolojik

olarak, insan davranışları olarak , hukuk olarak, ahlak olarak, bu süreç uzun yıllar devam etmiştir. 19. Yüzyılda dönemin Osmanlı aydınları batıdan etkilendiler ve müthiş bir çarpışma başladı. Çünkü Osmanlı aydınını yetiştiren toprak, köken ile Avrupalı aydınların ve fikirlerin, düşünce akımlarını çıkartan kişiler-in toprak ve beslendikleri yer farklıydı. Kùltürler çatışır bu değişmez bir kanundur. Dünya üzerinde belki silahları durdurabilirsiniz, belki akarsuların yönünü de değiştirebilirsiniz ama fikir akımlarına hükme-demezsiniz. Osmanlı Devletinde ki aydınlarda bu akımlardan etkilendiler. Özellikle 19. Yüzyılda bir rüzgar gibi gelen akımlar Osmanlı aydınlarını çok etkiledi ve cumhuriyeti de etkiledi. Bu etki günümüze kadar da gelmiş ve devam ediyor.

Bugün günümüzde Avrupa da Hıristiyan liberal partiler, Hıristiyan demokrat partiler var ve bunlar da birer fikir akımıdır. Bunların karşılığı olarak muhafazakar demokrat veya İslami demokrasi gibi Avrupa da ki fikir akımlarına tepki olarak, hatta bu fikir akımlarından etkilenecek bu tür akımlar gelişmiş ve bu paralelliği doğurmuştur. Avrupa da Alman nasyonalizmi iken Türkiye de Türk Milliyetçilięi gibi aynı olmasa da – ki bir Alman Milliyetçilięi ile Türk milliyetçiliği farklıdır- çıkış noktası olarak ben-zerlikler barındırmaktadır. Fakat özellikle bir konuya dikkat çekmek isterim ki; batı medeniyetinin özel nüvesini ve hareket noktasını gerçekleştiren individüalizm adlı bir fikir akımı vardır. Bu akım bizi de çok yakından etkilediği gibi dünyayı da etkilemiştir. Kısaca individüalizmin tanımını yapmak gerekirse birey-cilik, ferdiyetçilik diyebiliriz. Müfredatlara da yerleşen bu husus, sen bir bireysin ve dünyanın en önemli varlığı sensin şeklinde bir başlangıç noktası oluşturmuştur. Bütün doğan insanlara, kendi şahsiyeti tekâmül etmeye başladıktan sonra, ister buna anaokulu, ister ilkokul deyin sürekli verilerek doğan bir akımdı ve batı bu hususta da başarılı oldu. Bunu neden yaptığı hususuna bakarsak, insanları birey yaparsa, rekabeti doğuracağını ve rekabetinde ekonomik üretimi arttıracacağını noktasını düşünüyordu. Bu yönde de başarılı olundu ama insanlar hudut tanımaz varlıklardır ve insanlara sınır biçmek mümkün değildir. Dünya da hiçbir şey sınırsız değildir. Adına tamah diyebileceğimiz, sonu gelmez, bitmez tüken

mez, bir doyumsuz insan tipi doğdu. Zannediyorum ki münakaşa edilemeyecek temel bir gerçektir. Belki bu doyumsuz insan formu batı tarafından, insan ne kadar doyumsuz olursa o kadar çok üretken olur inancıyla istendi. Peki, saygıdeğer hocam, burada araya bir soru daha ekleyecek olursak; insanlara özellikle akli hâkimiyet sunulduktan sonra, bireysellik kavramı verildi. Peki, sizce bunu insanları sadece doyumsuz bir varlık haline getirmenin yanı sıra, toplumları daha rahat kontrol etmek yahut kontrol edeceği toplumları daha rahat dağıtma amaçlı olduğunu düşünebilir miyiz?

Tabi ki düşünülebilir ama bunun tersi de mevcut. Aşırı kadercilik, kabuğuna çekilmişlik, tamamen hakkına razı olunmuşluk yahut eskilerin deyimiyle, miskinlikten kurtulma gibi insanoğlunun karşılayacağı temel bir problem.(anlam kayması olabilir, revize edilmesinde fayda olabilir.) sizin ifade ettiğiniz hususunda gerçeklik payı olabilir. Sebeplerine bakacak olursak, Batı bu hususta kendi fikrini zekâsını gerebildiği kadar geriyor. Çünkü aşırı bireyci bir insanın, doyumsuz bir insanın temel özelliği nedir biliyor musunuz? Böyle biri insan modelinin dostu veya arkadaşı kalmaz. Tek başına gider ve güçlü kalmaya çalışır. Ama insan ne kadar kabiliyetli de becerikli olursa olsun, yenilenebilir gerektiğinde dur denilebilir bir yapıdır. İşte bu kişileri kontrol eden mekanizma yahut başta olan kişiler bu mekanizmayı her an durdurabilir. Belki bu yönden değerlendirirsek insanı yalnızlaştırarak, sizin sorduğunuz soruyu ve cevabını sağlıyor olabilirler. Baktığımızda individüalizm bütün dünyayı sardı ve Türkiye'yi de çok derinden etkiledi. Özellikle toplumumuzda ve gençlerimizde bunu görüyorum. Elbette gençlerimizin çalışkan olması, üretken olması, sürekli bir ürün ortaya çıkarma arzusu içinde olması, güdülenmesi, teşvik edilmesi lazım ama bunun bireycilik kanalı ile yapılması hususun da pek emin değilim. Bu yönteme katılıyor musunuz diye sorulursa, asla katılmadığımı da ifade etmek isterim. Batının ortaya çıkardığı individüalizm meselesinin de insanlık için büyük bir problem olduğuna inanıyorum. Maalesef ki içinde bulunduğu durum, dipsiz kuyu diye tarif edebileceğimiz ve süratle girdap gibi yuvarlandığımız bir fikri gelişme, individüalizm.

Türk milletine, Türk tarihine baktığımız zaman, İslamiyet'in Türk toplumuna girmesi ile yeni bir evre ve yeni bir toplum bilinci oluşuyor. Bu bilinç Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu da dahil olmak üzere 19. Yüzyıla kadar bir medeniyet yuvası ve toplumsal bilinç oluşturuyor. Özellikle 21. Yüzyıl dünyasında Türk gençlerine baktığımız zaman, geleceğin inşasında gençlerin tarihten alacağı mihenk taşları nelerdir? Sizce Türk gençliği bu mihenk taşlarını nasıl kullanmalıdır?

Klasik bir ifade vardır ki, zaman zaman aydınlarımız da ifade eder köklerden kopmamak yahut köklere dönmek diye bir tabir vardır. Baktığımız zaman kendisini bir şekilde dışarıya bağlamış ama Türk fikriyatını temsil ettiğini söyleyen, Türkçe konuşan, Türk değerlerini taşıdığını ifade eden ama kök itibarıyla baktığımızda dışarıdan beslenen, Kanada gibi, İngiltere gibi yerlerden beslenen aydınlarımız var. Bu ifadeleri temyiz etmek için de söylemiyorum, gerçeği ifade etmek için söylüyorum. Ama köklerden kopmadan, bunun sancısını yaşayarak, bocalayarak ta olsa konusuna hakim olan aydınlarımız da var. Öncelikle köklere bağlı bir gençlik, ki bu hususta zorlanılacaklarını sanmıyorum, olması gerektiği kanaatindeyim. İslam medeniyetinin başlangıcı hazreti peygamberdir ama medeniyet olarak şekillenmesi somut olarak elle tutulur, gözle görülür halde, ekonomik zenginlik olarak üç büyük dönem vardır; birisi Abbasiler çağı, ki ışıl ışıl bir dönemdir, dönemin en önemli illerinden birisi Bağdat'tır ve Harun Reşit bir simgedir. Konferanslarımda da ifade ederim, İslam medeniyetinin temel değerlerinden birisi kitaptır, okumaya yönelmiş bir medeniyettir ve bu Kur'an-ı Kerim'in ilk emriyle de alakalıdır. "Oku!" der ve daha sonrasında "seni lütfeden, bilmediğini öğreten rabbinin adıyla oku" diye devam eder. Kalemde bahseder, bilimden bahseder ve daha sonraki surelerde "hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" der ve defalarca bilime atıf yapar. Elle tutulur, gözle görülür şekilde bilimin en çok üretildiği dönemdir Abbasiler dönemi ve zirvesi de Harun Reşittir. Her dönemin bir zirvesi vardır ve Bağdat, batılıların nazarında da çok önemlidir. Bin Bir Gece Masalları diye bildiğimiz masalların birçoğu gerçektir ve gerçeği yansıtır ve esasen baktığımızda birçok olayın anlatıldığı yer Bağdat'tır. Dolayısıyla bu döne

min ekonomik olarak, bilim olarak, hukuk olarak, hatta teknolojik olarak bir zirve olduğunu ifade etmekte fayda var. İkinci büyük İslam medeniyeti zirvesi ise, Türk çatısı altında gerçekleşen Selçukludur. Abbasi devleti 10. Yüzyılda büyük bir buhrana girdi. Bu buhran sadece siyasi bir parçalanmanın olduğu bir buhran değildi, daha felaketi içtimai bir parçalanmaydı. Daha öncesinde değindiğimiz fikir akımları gibi, her zaman faydalı olmadığını, zararlıları da vardır diyebilmeliyiz ve bunu da göstermeliyiz. Sanki bütün fikir akımları faydalıymış gibi bir yargı var ve bu yargı da sürekli olarak yayılıyor. Ama ifade edilmelidir ki her fikir akımı da faydalı değildir ve zararlı fikir akımları olduğunu da ifade etmek lazımdır. Hazreti Peygamber, 'faydasız ilimden sana sığınırım ya Rab!' ve 'titremeyen kalpten, kabul olmayan duadan sana sığınırım' diye dua ederdi. Bahsettiğimiz zararlı ilimler de zannımca bahsettiğimiz zararlı fikir akımlarına giriyor kanaatindeyim. Dolayısıyla, Abbasilerin girdiği bu buhranın çıkışında doğan isim Selçukludur. Bu büyük İslam medeniyeti Selçuk Beyin kendisine yahut oğullarına dahi değil, torunlarına nasip oldu. Aynı zaman da İslam medeniyetinin de yeniden bir çıkış sembolü oldu Selçuklu dönemi. İslam Medeniyeti'nin de böyle bir temel özelliği var, ağırlıyor, krize giriyor ve kendini yenileyebiliyor. Selçuklu Dönemi de İslam Medeniyeti için büyük bir kalkınma dönemiydi. Bir örnek vermek isterim ki, Malazgirt Savaşında Sultan Alparslan, Bizans ordusu ve komutanı Romen Diyojen'i yüz elli bin kişilik orduları olmasına rağmen, elli bin kişilik ordusuyla yendi diyoruz. Fakat şöyle bir gerçekte var, Profesör Sevim Tekeli hoca da ifade etti ve ortaya koydu, o dönem ki Selçuklu matematiği Bizans İmparatorluğunun matematiğinden üstündü. İşte işin sırrı da buradadır. Anadolu'yu Selçuklular fethetti diyoruz ama Anadolu'da ne vardı diye baktığımız da viraneler, yıkık mekanlar ve kaybolan şehirler, ören yerleri, Kızılören, Yassıören gibi, yerler vardı. Ama bu yerler Selçuklu dönemi ile aynı kalmadı, yeniden imar edildi, ve Ankara gibi, Konya gibi Türk şehirleri olarak yeniden doğdu. Dönemin önemli merkezleri olan İznik, Kastamonu, Samsun, Kayseri, Sivas gibi şehirler de Türk eliyle yeniden doğdu. Baktığımız zaman 13. Yüzyılda Anadolu Selçuklularının kasasında 30 milyon altın yıllık geliri vardı. Aynı döneme baktığımızda Fransa'nın 3 milyon, İngiltere'nin 4 milyon altın geliri vardı. Sizlere daha öncesinden bir örnek daha

sunmak isterim ki, Büyük Selçuklular Döneminde, Sultan Melikşah Döneminde tam 210 milyon altın geliri vardı. Eş zamanlılık ilkesine göre ifade edeyim ki, İslam medeniyeti ve Müslüman Türk medeniyetleri bu zenginliğe hiçbir zaman erişemediler. Fakat Moğol istilasıyla beraber bu dönemde bir buhrana girdi ve 14. Yüzyılda yeniden bir doğuş, bir tasarlanış ortaya çıktı ve Osmanlılar, Osmanlı ailesi bunu başardılar ve Osmanlı olarak tarihe yeni bir seyir çizdiler. En az 400 yıl hatta 500 yıl zirvede bir siyasi hayatı iktisadi hayatı başarılı bir şekilde sürdürdüler. Belki de dünyanın en önemli topraklarını ele geçirerek, zaman zaman yatay seyir eden bir başarı hikâyesiydi Osmanlı. Ama bildiğiniz üzere 19. Yüzyıl bizim için bir buhran dönemi ve Osmanlı Devleti de bu buhrandan etkilenerek sona erdi. Türkiye Cumhuriyeti yeni bir başlangıçtır ve yine öyle olur mu sorusu ise tamamen bizlere ve siz gençlere bağlı. Sorduğunuz soru çerçevesinde burada verilebilecek olan cevapta budur. Her şey kökene bağlıdır tabi ki ama bundan sonrası için bilim, teknik, ahlak ışığında olacaktır. İnsanlar ne kadar bilgili olurlarsa olsunlar, birinci derece de güzel ahlaklı olmazlarsa ne yazık ki o bilginin de bir faydası olmayacaktır.

Konuşmanın seyri boyunca ifade ettiğim gibi, her fikir akımı faydalı olmadığı gibi, her bilgi de faydalı değildir. Bilgi kötülüğe dönüşebilir, faydasız insana yük olan bilgiler de vardır. İslami anlayışta fayda getirmeyen bilgidir bahsedildiği gibi, her bilginin de amaca hizmet etmeyebileceğini ifade etmek isterim. Mesela alkolizm bir bilgidir, narkotizm bir bilgidir, bilginin sonucunda cinsel cinnet üzerine birçok kitap ve hikâyeler vardır fakat bunların hangilerinin faydalı olabileceğini doğru olabileceğini ifade edebiliriz ki? Baktığımız zaman batı tarafından üretilmiş Freudizm'den doğan ciltler dolusu eserler var. Pozitivizm diye adlandırdığımız bilim alanında doğmuş bir fikir alanı var. Burada da asıl sorun şu ki; "sen üret de ne üretirsen üret" ve "her bilgi faydalıdır" zihniyeti kesinlikle yanlıştır. Bilgi çoktur ve Allah'ın yarattığı bir şeydir. Bizim öncelik, sonralık sıralamasına koymamız gereken bir mecburiyet var ve bunu ifade etmek istiyorum. Yoksa insanın tümüyle baş edebileceği bir şey değildir bilgi. Kainatta bilinmesi gereken çok bilgi var, namütenahi. Mühim olan ise onu bulmak ve iyi sağlamak.